

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

Жукевич Ігор Васильович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
проректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У
ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано окремі аспекти реалізації принципу державної мови судочинства у цивільному процесі України, пов'язані з прийняттям нового закону України «Про засади державної мовної політики України» від 3 липня 2012 року. Запропоновано внести деякі зміни до цивільного процесуального законодавства, що сприятимуть його приведенню у відповідність до міжнародних стандартів здійснення судочинства.

Ключові слова: державна мова судочинства, регіональна мова, мова цивільного судочинства України.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження принципу державної мови судочинства зумовлена прийняттям Верховною Радою України 3 липня 2012 року Закону України «Про засади державної мовної політики», в якому дещо змінено існуючі до цього часу положення щодо реалізації цього принципу. Інтерес викликає застосування принципу державної мови судочинства саме у цивільному процесі України, оскільки кількість цивільних справ є однією із найбільших порівняно із іншими категоріями справ. А тому важливо встановити відповідність положень прийнятого закону України «Про засади державної мовної політики» положенням Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин, нормам Конституції України, нормам цивільного процесуального кодексу України, рішенням Конституційного Суду України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці цивільного процесу досліджувалась проблематика реалізації принципу державної мови судочинства. Зокрема, різні аспекти цього питання досліджували науковці-процесуалісти: О. В. Гетманцев, Я. П. Зейкан, В. М. Кравчук, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, В. Т. Маляренко, О. І. Угриновська, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан, С. В. Щербак та ін.

Проте недостатньо вирішеними є окремі аспекти реалізації принципу державної мови у цивільному процесі України, враховуючи двозначні підходи закону України «Про засади державної мовної політики», а також враховуючи те, що не всі положення Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 року ратифіковані Україною.

Постановка завдання. Мета – проаналізувати положення чинного законодавства, яке регулює застосування державної мови у цивільному процесі України та на основі

проведеного аналізу сформулювати деякі пропозиції, спрямовані на удосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цивільному процесуальному кодексі України від 18 березня 2004 р. ст. 7 ЦПК законодавцем було закріплено принцип державної мови судочинства.

Цивільний процесуальний кодекс України 1963 р. відображав це положення у ст. 9, наголосивши на тому, що особам, що беруть участь у справі і не володіють мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право робити заяви, давати пояснення і показання, виступати на суді і заявляти клопотання рідною мовою, а також користуватися послугами перекладача [10].

У ст. 10 Конституції України закріплено, що державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається Законом.

Отже, українська мова є обов'язковою для використання і у цивільному судочинстві України.

Статтею 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року визначається, що судочинство і діловодство в судах України провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють. У судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» в порядку, встановленому процесуальним законом. Використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою та забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України [6].

Останні зміни до ст. 7 ЦПК України було внесено 3 липня 2012 р. у зв'язку із прийняттям Закону України «Про засади державної мовної політики», в якому статтею 14 визначається мова цивільного судочинства.

Судочинство в Україні у цивільних справах здійснюється державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами). Професійний суддя повинен володіти державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова, держава гарантує можливість здійснювати судові провадження цією регіональною мовою (мовами). Необхідність забезпечення такої гарантії має враховуватися при доборі суддівських кадрів. Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), допускається подача до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених цією регіональною мовою (мовами), з перекладом, у разі необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу. Особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), послуги

перекладача з регіональної мови або мови меншини (мов), у разі їх необхідності, надаються без додаткових для цих осіб витрат. Судові документи складаються державною мовою. Судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у справі, державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють [5].

Проте хотілось би висловити деякі критичні зауваження до цього закону. У зазначеному Законі використовуються подвійні стандарти до реалізації принципу державної мови судочинства. В одному випадку йдеться про застосування державної мови в судочинстві, тобто української мови, а в іншому – про регіональну мову. Вважаємо за необхідне встановити чітку регламентацію проведення судового засідання українською мовою, що відповідатиме Конституції України як акту вищої юридичної сили.

Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15 травня 2003 р. Верховна Рада України ратифікувала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, прийняту у Страсбурзі 5 листопада 1992 р. Відповідно до Закону положення Хартії застосовуються до мов таких національних меншин України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської (ст. 2). Хартія також містить заходи, які необхідно вжити на забезпечення використання регіональних мов або мов меншин у суспільному житті відповідно до зобов'язань, взятих на себе державами-учасницями. Що стосується зобов'язань у галузі судової влади у цивільному судочинстві, стосовно кожної мови, на яку відповідно до ст. 2 цього Закону поширюються положення Хартії, застосовуються тільки підпункти «а (iii)», «б (iii)», «с (iii)» п. 1, підп. «с» п. 2 та п. 3 ст. 9 ч. III Хартії: дозволяти подання документів і доказів регіональними мовами або мовами меншин; у разі необхідності із залученням усних і письмових перекладачів; не заперечувати дійсність для сторін процесу юридичних документів, складених у межах країни, виключно на тій підставі, що вони сформульовані регіональною мовою або мовою меншин. Причому мова йде про те, що Сторони беруть такі зобов'язання стосовно тих судових округів, у яких чисельність мешканців, що користуються регіональними мовами або мовою меншин, виправдовує вжиті заходи відповідно до стану кожної з цих мов і за умови, що використання наданих можливостей, на думку судді, не перешкоджатиме належному відправленню правосуддя. Закон України «Про засади державної мовної політики», використовує положення Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, які не ратифіковані в Україні у цивільному судочинстві України, а зокрема, щодо положень передбачити, щоб суди, на клопотання однієї зі сторін процесу, здійснювали провадження регіональними мовами або мовами меншин; і/або якщо сторона має постати перед судом особисто, дозволяти їй користуватися своєю регіональною мовою або мовою її меншин без додаткових витрат. Тобто ці положення Закону України «Про засади державної мовної політики» не відповідають Європейській хартії регіональних мов або мов меншин. А тому в судовій практиці повинні застосовуватись положення Хартії, оскільки при конкуренції норм національного і міжнародного права, перевага надається нормам міжнародного права [2, с. 164-165].

Неоднозначні рішення Конституційного Суду України про мову судочинства в Україні прийнято у 2008 році та 2011 роках.

Концептуальний підхід до правового регулювання мови судочинства зреалізував Конституційний Суд України у рішенні у справі за конституційним поданням народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки

Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 15 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) від 22 квітня 2008 р.

У цій справі суб'єкти права на конституційне подання вважали, що Верховна Рада України, прийнявши ст. 15 КАС України і ст. 7 ЦПК України та закріпивши здійснення судочинства і складання судових документів державною мовою, порушила положення статей 3, 10, 21, 22, 24, 64 Конституції України, що призвело до зміни мовного режиму діяльності судів України і звуження існуючого змісту та обсягу прав і свобод людини і громадянина, встановлених Конституцією України, Конституцією Автономної Республіки Крим, Цивільним процесуальним кодексом України 1963 р., іншими нормативними актами, а також міжнародними договорами.

Конституційний Суд України, вирішуючи питання щодо конституційності оспорюваних положень Кодексів, виходив із того, що Конституція України визначає, що державною мовою в Україні є українська мова (ч. 1 ст. 10). Статус української мови як державної є складовою конституційного устрою держави нарівні з її територією, столицею, державними символами. Суди реалізують державну мову, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя, у процесі судочинства та гарантують право громадян щодо використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, відповідно до Конституції і законів України.

Суд констатував, що офіційне застосування державної мови в адміністративному і цивільному судочинстві врегульовано Законом України «Про судоустрій України» (ч. 1 ст. 10), а також оспорюваними статтями Кодексів. Державною мовою здійснюються ведення судового процесу, складання судових документів та інші процесуальні дії і відносини, що встановлюються між судом та іншими суб'єктами на всіх стадіях розгляду і вирішення адміністративних та цивільних справ. Кодекси гарантують громадянам, які не володіють або недостатньо

володіють державною мовою, право користуватися в судовому процесі їх рідною мовою або мовою, якою вони володіють (ч. 2 ст. 15 КАС України, ч. 2 ст. 7 ЦПК України).

Отже, законодавче регулювання мови судочинства та зазначеного права громадян є необхідною умовою належного застосування мов у адміністративному і цивільному судочинстві. На підставі цього Конституційний Суд України дійшов висновку, що зазначені положення Кодексів відповідають Конституції України [7].

Суб'єкти права на конституційне подання вважали такими, що не відповідають Конституції України, положення частин четвертої, п'ятої статті 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з якими допускається використання в судах, поряд з державною, регіональних мов або мов меншин.

На їх думку, що наведені положення Закону суперечать частині другій статті 8, частині першій статті 10 Конституції України. Посилаючись на приписи Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (пункт 1 статті 9) та Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (пункт «б» статті 4), автори клопотання зазначають, що цими актами передбачено застосування регіональних мов або мов меншин у судовому процесі на території лише окремих судових округів та виключно в частині надання дозволу на подання документів і доказів регіональними мовами або мовами меншин, натомість, з контексту статті 12 Закону випливає, що «застосування в судовому процесі усіх мов, визначених у частині другій

Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», поширюється на всю територію України без будь-яких обмежень».

Можливість використання мов національних меншин у судовому процесі також узгоджується з конституційною гарантією вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин в Україні та принципом рівності всіх громадян перед законом, одним з імперативів якого є недопущення обмежень прав громадян, зокрема учасників судового процесу, за мовною ознакою (частини перша, друга статті 24 Основного Закону України).

Конституційний Суд України вважає, що встановлення законодавчих можливостей використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин слід розглядати також в аспекті забезпечення реалізації прав кожного на звернення до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, та на захист своїх прав будь-якими не забороненими законом засобами; гарантування права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (частини перша, друга, п'ята статті 55 Конституції України).

Реалізація такого права за певних обставин залежить від забезпечення конституційної гарантії щодо вільного використання в Україні російської та інших мов національних меншин України (частина третя статті 10 Конституції України). Отже, положення частин четвертої, п'ятої статті 12 Закону спрямовані на забезпечення вільного доступу до суду осіб, які володіють регіональними мовами або мовами національних меншин, і жодною мірою не суперечать загальному принципу здійснення судочинства державною мовою в судах України, закріпленому в частині першій цієї статті.

Таким чином, Основним Законом України закладено конституційні основи для використання української мови як мови судочинства та одночасно гарантовано рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою.

Враховуючи наведене, підстав для визнання неконституційними положень частин четвертої, п'ятої статті 12 Закону щодо можливості використання в судах, поряд з державною, регіональних мов або мов національних меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» в порядку, встановленому процесуальним законом, немає [8].

В. Кройтор слушно зауважує, що у кожній державі закон приділяє увагу мові судочинства, підтримуючи при цьому використання у судочинстві державної мови і закріплює гарантії захисту прав у суді тих осіб, які не володіють або недостатньо володіють мовою, котрою здійснюється судочинство [1, с. 60].

В. Т. Маляренко запропонував визначити законом, за яких обставин особу можна вважати такою, що не розуміє мову судочинства [4, с. 44]. Це може бути нетривалий термін проживання на території України, відсутність інформації про навчання в українських навчальних закладах, наявність громадянства іншої держави тощо; 2) замінити слова «мовою, якою вона достатньо володіє» словами «мовою, яку вона розуміє» [9, с. 160]. На сьогоднішній ці критерії в законодавстві України про мови є невизначеними. В засадах державної мовної політики вони занадто політизовані та прив'язані до кількості населення, яке проживає на відповідній території, а статус регіональної мови визначається адміністративно-територіальною одиницею, що не відповідає історичним традиціям заселення території України національними меншинами.

Погоджуємось із позицією М. Леоненко, що ведення судочинства в одній і тій самій місцевості на двох мовах, як свідчить практика, пов'язане з певними труднощами, в

тому числі немає яких-небудь об'єктивних абсолютно чітких критеріїв використання тої чи іншої мови в конкретній цивільній справі [3, с. 67].

Недоцільно було виключати із чинного ЦПК України статтю 7 про мову судочинства. Потрібно було залишити її в силі, оскільки цивільний процес і так надавав процесуальні гарантії дотримання прав особам, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою судочинства. Судова практика довела, що у разі порушення цього принципу рішення судів досить часто скасовувались вищими інстанціями [2, с. 167-168]. Крім того складання процесуальних документів, на підставі норми ст. 10 Конституції України та рішення КСУ від 2008 року повинно здійснюватись тільки українською мовою.

Висновки. Таким чином, зміни у цивільному судочинстві України сприятимуть приведенню вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та не просто закріплять окремі положення в законі, але й реально гарантуватимуть їх реалізацію на практиці. Перспективою подальших досліджень у цій сфері повинно стати дослідження проблем застосування мови на різних стадіях цивільного процесу, і зокрема, на стадії судового розгляду, визначення ієрархії нормативно-правових актів в реалізації принципу державної мови судочинства залежно від їх юридичної сили.

Список використаних джерел

1. Кройтор В. Про мову цивільного судочинства / В. Кройтор // Підприємництво, господарство, право. – 2009. – № 3. – С. 60-63.
2. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
3. Леоненко М. Правові питання визначення принципу національної мови в кримінальному судочинстві / М. Леоненко // Право України. – 1999. – № 4. – С. 94–97.
4. Маляренко В. Т. Про мову кримінального судочинства / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2000. - № 2. – С.41–44.
5. Про засади державної мовної політики: Закон України. – № 5029-17 від 3 липня 2012р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України. – № 2453-VI від 7 липня 2010р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/page11>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) № 8-рп/2008 від 22 квітня 2008 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-08>
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України № 17-рп / 2011 від 13 грудня 2011

- року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/Laws/show/v017p710-11>.
9. Сисоєнко Г. І. До проблеми мови у кримінальному судочинстві України / Г. І. Сисоєнко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 4 (7). – С. 155–160.
10. Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 18.07.1963р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>.

Жукевич І. В. Отдельные аспекты реализации принципа государственного языка в гражданском процессе Украины

В статье проанализированы отдельные аспекты реализации принципа государственного языка судопроизводства в гражданском процессе Украины, связанные с принятием нового закона Украины «Об основах государственной языковой политики Украины» от 3 июля 2012. Предложено внести некоторые изменения в гражданское процессуальное законодательство, способствующие его приведению в соответствие с международными стандартами осуществления судопроизводства.

Ключевые слова: *государственный язык судопроизводства, региональный язык, язык гражданского судопроизводства Украины.*

Zhukevych I. V. Some aspects of application of the state language principle to the Civil process of Ukraine

The paper analyzes some aspects of application of the state language principle of court proceedings to the civil process of Ukraine related to the adoption of the recent law of Ukraine «On the foundations of the State Language Policy of Ukraine» of July 3, 2012. It was proposed to make some changes to the civil procedural legislation which will assist with its adjusting to the international standards of court proceedings.

Key words: *state language of court proceedings, regional language, language of civil court proceedings of Ukraine*

